

LITTERATUR

LÄSNING FÖR STATSMÄN

Av GUNNAR UNGER

Den mest outhärliga läsningen för alla statsmän är onekligen »The Statesman's Year-Book» — till yttermera visso utgiven av Macmillan & Co! — vilket ju så att säga framgår redan av själva namnet. Visserligen kan man inte där som i Whitaker's Almanach inhämta den för förståelsen av det engelska samhällslivet nödvändiga kunskapen om vilka som är *peeresses in their own right* eller innehar *the most ancient and most noble Order of the Thistle*. Inte heller den väl så eftersträvansvärda upplysningen om vem som tar försteget i rangrullan *the master in lunacy* eller *the keeper of the swans* — de två mest fantasi-eggande titlarna i den engelska statskalendern sedan man obetänksamt avskaffade *the cock and crier*, den ännu år 1699 med 18 pund och 5 pence per år avlönade ämbetsman, som hade till uppgift att genom att härma tuppens galningar väcka det kungliga hushållet.

Men i gengäld kan man tillägna sig en rad oundgängliga informationer på det mondiala planet. Hur skulle man utan tillgång till denna förträffliga handbok i en hast kunna få reda på att Ulvi Lulo är Albaniens diplomatiska representant i New Delhi, att South Dakota för första gången besöktes år 1743 då Verendrye — ni vet — nedlade den år 1913 upptäckta blyplatta, varigenom han gjorde anspråk på området för franska kronans räkning, att det finns blott 1100 bambaras men ända upp till 24 000 peulhs i Mauritanien eller att 64 tidningar med en sammanlagd upplaga på 321 000 ex.

utkommer i Tadzjikstan? Jag bara frågar. Det enda sakfel jag med säkerhet kunnat fastställa på de 1661 sidorna i den senaste upplagan är att den svenske statsministern tituleras Dr. Tage Erlander, i stället för Tage Erlander, F.K. Men denna lilla inadvartens, som kanske rent av har karaktären av en avsiktlig uppmuntran honoris causa, bör inte avskräcka någon statsman från att på nytt införliva »The Year-Book» med referensbiblioteket på sitt skrivbord.

I den mån statsmannen efter denna kompakt sakliga lektyr skulle känna ett behov av att blanda fakta om icke med fiktioner så åtminstone med opinioner är det ett nöje att rekommendera R. H. S. Crossmans »The charm of politics». Crossman är som bekant en av Labours icke alltför talrika alltför självständiga intellektuella, som till följd därav inte sällan iråkat kontroverser med sin partiledning. I sin nya bok har han samlat ett antal artiklar — huvudsakligen recensioner ur *The New Statesman and Nation* — som på ett mycket uppfriskande sätt speglar hans rörliga, kritiska, oavhängiga och individualistiska intellekt. Han anser att eftersom politiken är en konst och inte en vetenskap borde det vara möjligt att skriva politisk kritik ungefär som man skriver teaterkritik, så att man på en gång undviker den politiska teorins akademiska abstraktioner och dagsjournalistikens skvaller, och inte annat än vad jag kan förstå har han med sina egna artiklar bevisat riktigheten av sin uppfattning.

Om mina uppsatser har något bestående värde, uttalar Crossman, så är det därför att ändamålet med vad jag skrivit om politiker och profeter, krigare, vetenskapsmän och presslorder inte har varit att predika eller persvadera utan att porträttera. Vad han säger sig ha eftersträvat är en kritisk värdering av personligheterna, metoderna och idéerna hos något trettital av de aktörer — och även auktorer — som ernått en viss ryktbarhet på det 20:de århundradets politiska scen. Läsaren tycker nog att alldeles utan inslag av predikan och övertalning är inte Crossmans porträtt, men det bidrar å andra sidan bara till att göra dem mer livfulla.

En av hans intressantaste karaktärs-skisser är den av Roosevelt, som i hög grad vittnar om hans obenägenhet att gå i flock och farnöte. I stället för att, som hade varit naturligt hos en engelsk salongsradikal, falla i farstun för upphovsmannen till the New Deal och the Atlantic Charter är han till ytterlighet skeptisk, att inte säga sardonisk. Måste en stor politisk ledare alltid vara en hycklare, frågar han. Var den väsentliga skillnaden mellan Disraeli och Gladstone att medan bägge var humbugsmakare Disraeli visste att han var det, men Gladstone inte visste det? För Roosevelt var detta inte något problem. Hos honom var det aldrig någon motsättning mellan den bålde riddersmannen och den tarvliga politikern, och den som talar om den store statsmannen på lerböter missar hela poängen. Roosevelts moraliska styrka, menar Crossman, var att han kunde utföra alla de tjuvknep som erfordras av en politisk ledare utan minsta samvetsföbrärelser. Han kände ingen syndaskuld när han ljög och slingrade sig, därför att hans personlighet var perfekt anpassad till Amerikas politiska klimat. Han var en överlägsen ledarpersonlighet utan

några som helst principer. Det mål han strävade efter var inte New Deal utan oinskränkt makt och de medel han begagnade var de som rekommenderats av Macchiavelli. »Ett andra klassens intellekt men ett första klassens temperament» var den gamle domaren Holmes' karakteristik av Roosevelt och Crossman anser att den är slående riktig. Han går så långt att han hävdar att New Deals upphovsman var intellektuellt underlägsen Englands alla premiärministrar under 1900-talet — möjligen med undantag för Bonar Law! Han hade ingen respekt för intellekt eller idéer och de begåvade män han omgav sig med var blott och bart redskap, som kastades bort när de förbrukats. Om skillnaden mellan en statsman och en politiker är att den förre präglar sin omgivning med sin vilja och sina idéer, medan den senare anpassar sig efter den, var Roosevelt en politiker och hans engelska motsvarighet är inte Winston Churchill utan Joseph Chamberlain, slutar Crossman.

En långt positivare inställning har han till Truman, »den lille mannen som blev en stor president», och det är mycket upplysande att han helt underkänner Labours anspråk på att ha influerat Trumans politik. Truman-doktrinen uppkom till följd av presidentens på egen hand vunna insikt om att Stalin var ute efter världsherraväldet och England för svagt att hejda honom. Det finns ingenting som talar för att han behövde Bevins hjälp för att utforma och genomföra sin politik, den var ett utflöde av hans eget mod och hans egen viljestyrka, betonar Crossman i polemik mot sitt eget parti.

Crossmans värdering av de bägge amerikanska presidenterna förefaller eminent riktig. Däremot har man svårt att följa honom, när han liknar Konrad Adenauer vid en europeisk Syngman Rhee. Han är betydligt mer för-

troendeingivande så snart han rör sig på anglosaxisk mark, och naturligtvis i synnerhet på engelsk. Typisk för hans förmåga att förena skarpsyn och objektivitet i behandlingen av en politisk motståndare är hans analys av Butler:

R. A. Butler är den mycket sällsynta fågeln: en konservativ inte av gammal vana utan av övertygelse. Han motsätter sig samvetsgrant socialismen därför att han är positivt övertygad om det principiellt riktiga i bristande jämlikhet. Frihet är enligt hans uppfattning endast möjlig i ett samhälle som kontrolleras av en elit och omges med en stark ram av auktoritet. Den som i anda och sanning vill försvara friheten måste motsätta sig varje utvidgning av friheten som hotar denna ram och göra klart för sig att ett egalitært samhälle kommer att vara både olyckligt och ineffektivt. Olyckligt därför att människorna ogillar jämlikhet och ineffektivt därför att eliten kommer att undertryckas av majoritetens mobbvälde. Konservatismens uppgift i det 20:de århundradet är därför inte att motsätta sig allmänt ägande eller planering eller välfärdsstaten — vilket allt är oundvikligt i det moderna direktörssamhället — utan att utnyttja dem för att bibehålla de ekonomiska och sociala olikheter som är nödvändiga för att uppnå stabilitet.

Hur sant om Butler. Och hur sant!

Man kan inte låta bli att tänka på det yttrande av Eden, som Crossman i sin artikel om Eden-myten citerar:

Vi har inget demokratiskt styrelse-skick i dag. Vi har aldrig haft det och jag vågar antyda för ärade underhusmedlemmar på andra sidan gången att vi aldrig kommer att få det. Vad vi har åstadkommit med alla våra reformer och all vår framstegsvänliga poli-

tik är ingenting annat än att bredda basen för oligarkien.

Dessa ord uttalades 1928 och är i sin om man så vill cyniska — och mycket o-edenska skärpa — kanske det sannaste Eden någonsin sagt. *The Establishment* kommer alltid att finnas, problemet är bara att tillse att det rekryteras på ett anständigt sätt.

Det skulle finnas mycket annat att stanna vid i Crossmans bok, bland det lovvärda exempelvis hans förintande kritik av Arnold Toynbee, bland det betänkliga hans beredvilliga accepterande av Trevor-Ropers ovederhäftiga angrepp på Folke Bernadotte — alltid samma sak när han kommer utanför den anglosaxiska erfarenhetsfären. Men jag vill nöja mig med att anföra en filippik och en apologi. Bägge innehåller ett element av självkritik. Under ett nytt världskrig, skriver Crossman, skulle vi nästan säkert ställas inför samma val som fransmännen 1940, valet mellan konspiration och kollaboration. Och vi skulle behöva göra detta val med förhandskunskapen om att vi skulle bli hängda för förräderi av våra ockupanter om vi konspirerade och av våra befriare om vi kollaborerade. »Inte undra på att neutralismen är populär i Väst-europa. Hur mycket visare är det inte att förråda de demokratiska principerna genom att inte ta ställning förrän det är klart vilken sida som kommer att vinna.»

Apologin är mindre generell men mycket betecknande för Crossmans situation. Han uppmanar sin meningsfrände John Strachey att skriva en ny bok, som skulle kunna återuppliva den socialistiska ideologin. Om jag skulle uppfordras att i en enda mening säga vad som är felet med den engelska socialismen, säger Crossman, skulle jag svara att den är boklös. Om socialismen i England någonsin mer skall

vinna terräng, så kommer partimaskineriet inte att göra det utan hjälp. Terrängen måste först renas genom en annan offensiv, ledd av socialismens irreguljära styrkor — Labours partisaner — universitetslärare, intellektuella, litteratörer. Det säkraste sättet att bibehålla sitt rykte för gott omdöme är att hålla tyst tills det är klart vad som skall hända och avgörandets tid är förbi. Men på det sättet vinner man inga politiska kampanjer. Det är hög tid, utropar Crossman, att Strachey i ett nytt ideologiskt arbete, analyserar den aktuella utvecklingen och förutsäger dess inriktning. »Och om det innebär en fara för hans politiska karriär, kan han trösta sig med vissheten om att verkliga socialistiska böcker i dag är både sällsyntare och nyttigare än potentiella socialistiska ministrar.»

Slutsatsen är bitter och ingen kan tvivla på att Crossman talar i egen sak. Men i varje fall hittills har det inte kommit någon ny bok av Strachey...

Ett utomordentligt komplement till Crossmans bok är »New Statesman Profiles». I den har Kingsley Martin, utgivaren av den med rätta berömda radikala veckotidningen, den utan konkurrens bästa politiska tidskriften i England — det vore hemskt för oss om Tiden kunde nämnas på samma dag — samlat ett antal porträtt från senare år, av vilka flertalet torde ha författats av honom själv. Jag har bara en gång i mitt liv sammanträffat med mr. Martin, och då hörde jag honom hålla ett politiskt föredrag, som fyllde mig med vämjelse genom sin blandning av doktrinarism och arrogans. Men som porträttör måste jag tillstå att han har min odelade beundran. »Profilen», den personligt hållna porträttskissen av mer eller mindre remarkabla samtida har i England alltsedan »A Gentleman with a Duster» — Harold Begbie —

gjorde furor med sina »Mirrors of Downing Street» omedelbart efter första världskriget, varit en omhuldad journalistisk genre. Men jag tvivlar på att den någonsin kommit bättre till sin rätt än i »New Statesman Profiles».

Det är inte bara det att »New Statesman Profiles» helt lyckas undvika den blandning av insinuans och salvelsefull moralism, som på sin tid gjorde Begbies essayer till en enastående publiksuccé. De lyckas också undvika den motsatta ytterligheten: den plattighet och torftighet som i all saklig korrekthet utmärker låt oss säga Observers likaså i bokform publicerade profiler. New Statesman's profiler är först och främst briljant skrivna. Det är möjligt — men långt ifrån säkert — att de är ytligare än Crossmans recensionsporträtt, vad som däremot är säkert är att de har en helt annan litterär valör. De är ofta gnistrande kvicka, alltid underhållande, alltid uppfyllda av inside information — Martin har under sitt långa liv som politisk journalist träffat de flesta och fått reda på det mesta — oftast originella i sin uppläggning och nästan alltid utformade som små konstverk i sin art, impressionistiska porträttminiatyrer.

Men det märkligaste — åtminstone för den som fått det förhandsintryck av Kingsley Martin som jag — är deras drag av generositet och mångsidighet. Martin, eller New Statesman, har en nyfikenhet, en aptit på människor, som inte ett ögonblick låter sig hämmas av politiska eller sociala konventioner. Registret i denna porträttsamling är också förvånansvärt brett. Där finns naturligtvis en hel rad politiker, men väl så många författare, vetenskapsmän, journalister, skådespelare och vad ni vill. Ett av de mest i ordets goda mening fördomsfria porträtten föreställer — Aristoteles Socrates Onassis, en av de figurer som man in-

billade sig a priori skulle nedkalla en rättrogen socialists förbannelser men i stället skildras med oförställd sympati. En glänsande artikel heter »Till försvar för Randolph Churchill» medan en av de elakaste — och förmodligen sannfärdigaste — ägnas Mr. Apollinax — alias den evige radikalen Bertrand Russell.

Martins — eller låt oss för säkerhets skull en gång för alla nu säga New Statesman's — omdömen förefaller att för det mesta träffa rätt; när de någon gång inte gör det, blir de nästan ändå intressantare. Eller vad sägs om denna karakteristik av Macmillan, skriven i november 1955, då han ännu var utrikesminister:

Nu när mr Butler har blivit en politisk belastning och sir Anthony utom varje tvivel bevisat sin patologiska motvilja mot att fatta beslut stiger oundvikligen Macmillans aktier. Och likväl — de krafter, som för 20 år sedan gjorde honom till en toryrebell, finns alltjämnt under ytan. Macmillans pessimism, hans illusionslöshet när det gäller politiken har ursprungligen sitt upphov i hans personliga integritet. Som alla verkligt intelligenta män har han en skeptisk syn på sin egen förmåga och det är en sällsynt dygd bland politiker. Han är på en gång den mest begåvade och den minst självsäkre i det nuvarande triumviratet och det förklarar kanske varför de mera tänkande bland tories skulle vilja se honom som sin ledare. Men det finns små utsikter till att deras förhoppningar kommer att infrias. Macmillan höll tories' samvete vaket under de år gräshopporna härjade; och han har aldrig helt och hållet förlorat sin kallelse. I den oundvikliga striden för att försona samvetet med maktinnehavet har samvetet inte alltid förlorat och för det kommer han att lida. De som håller tories' samvete va-

ket respekteras av sina kolleger och prisas av kommande generationer; men de blir aldrig ledare för torypartiet.

New Statesman spådde fel — men hade kanske ändå rätt.

En mindre underhållande men sannolikt väl så tänkvärd lektyr för statsmän är »Conviction», en antologi i vilken ett dussin unga Labour-intellektuella ventilerar sitt obehag över samhället i allmänhet och partiet i synnerhet. Det är en egendomlig naivitet över alla dessa uppsatser, som gör dem samtidigt irriterande och rörande. Refrängen, kan man säga, är: *for years we have lacked causes and the stalemate state has made tories the reluctant servants of the Welfare State and socialists into pillars of the Establishment.* Javisst, vad hade man egentligen tänkt sig? Ett av de originellaste bidragen, författat av Peter Shore, går ut på att visa — Kurt Samuelsson har f. ö. utnyttjat det i Stockholms-Tidningen — att den moderna välfärdsstaten påminner mycket mer om det medeltida samhället än om de senaste tvåhundra årens kapitalistiska samhälle. Under medeltiden innehade kyrkan omätliga egendomar som stod till prelaternas disposition. Kyrkofurstarna ägde inte alla de tillgångar de utnyttjade, men de kontrollerade dem. Samma sak, menar Shore, är det nu med direktörerna. Men i stället för att dra den självklara slutsatsen att jämlikhetsprincipen är ogenomförbar, att alla nivelleringsförsök alltid kommer att kringgås, att the Establishment i ena eller andra formen alltid kommer att bestå, uttalar han vaga förhoppningar om förverkligandet av en demokratisk socialism.

Likadant med de övriga bidragsgivarna. Många av dem har intressanta synpunkter på allt möjligt; Hugh Thomas har skrivit en mycket spiri-

tuell men alldeles ohållbar kritik av brittisk diplomati, Peter Marris har utomordentligt kloka och aktningsvärda saker att säga om kolonialproblemet, Mervyn Jones chockerar med upplysningen att arbetarnas motvilja mot krig är en sentimental illusion, Paul Johnson framhåller att man inte kan ändra människors attityd till varandra helt enkelt genom att ändra deras penninginnehav och Iris Murdoch — den uppburna unga författarinnan — säger:

Jämlikhet i fråga om möjligheter framkallar inte ett samhälle av jämlikar, utan ett samhälle där klasskillnaden blir ändå mera ödesdiger genom att intelligensen införlivas med byråkratin och förlorar sina rötter i folkdjupet.

Kort sagt: allesammans kan på ett mycket övertygande sätt ge uttryck för sitt missnöje med den engelska socialismens aktuella läge och sina farhågor för dess framtid, men i fråga om konklusioner når de inte mycket längre än Nigel Calder, när han skriver: *The Labour Party ran out of ideas in 1950, at one of the most exciting moments of history*. Lika litet som

den av Crossman apostroferade John Strachey har de förmågan att fylla det uppkomna tomrummet. Det räcker inte med att försöka *disestablish the Establishment* och *establish the Disestablishment*. Och Crossman och Martin skriver sina fängslande porträttsskisser, men någon ideologisk förnyelse av Labour Party kan de än mindre än sina unga meningsfränder inom den radikala intelligentsian åstadkomma.

Labours intellektuella elit får trösta sig med — om det nu är någon tröst — att situationen är likadan i praktiskt taget alla andra länders socialdemokratier. Man behöver bara peka på den diskussion inom svensk socialdemokrati som härförleden analyserades i denna tidskrift. Socialdemokratin är ett ideologiskt vacuum. Den har spelat ut sina historiska roll. Genom att på det stora hela taget ha förverkligat sitt reformprogram har den sågat av den gren på vilken den sitter. Den krassa maktviljan, den platta opportunismen räcker inte som program. Socialdemokratin är ett passerat stadium. Striden i dag i vår västerländska värld står mellan kommunismen och — ja, varför inte först som sist kalla det konservatismen.

SVENSKT SAMVETE I ÖSTERLED

Av fil. dr ALF ÅBERG

Lagom till sin 80-årsdag har det svenska Finlands ledande kulturpersonlighet, fil. doktor Eirik Hornborg, publicerat en självbiografi — »Man i ledet» (Norstedts, 1959) — som i anslutning till tidigare arbete skildrar hans verksamhet och minnen från Finlands frigörelsekamp. Boken är genomandad av samma rättslidelse, samma strävan efter sanning och objektivitet, som utmärker hans många historiska arbeten och som gjort honom till vårt samvete i österled. Det är en fängs-

lande skildring, som med verklig inlevelse och djup sakkunskap berättar om de många dramatiska händelser, som föregick tillkomsten av det fria Finland. Författaren själv träder hela tiden i bakgrunden — han nämner helt en passant hur det föll honom in att gifta sig under det tillfälliga lugnet vid upprorets utbrott i februari 1918. För honom liksom för hans kamrater fick privatlivet under dessa avgörande år helt underordna sig kampen för rätten och landet.

Hornborg ger som introduktion en fin överblick av själva bakgrunden till striden — det under hela svensktiden glest befolkade, hårt prövade och länge kulturellt efterblivna Finland, där livet alltid var ovisst och folket med tillkämpat yttre lugn bar ödets slag. Under 1700-talet upplevde den finska landsbygden en stark folkökning, som emellertid inte motsvarades av någon ekonomisk uppgång. I en statistik från Finlands sista svenska år uppges 77% av landets 130 000 hushåll som fattiga, därav 15% som utfattiga. Lika miserabelt förblev läget på landsbygden under större delen av den ryska tiden. De som för några år sedan läste Väinö Linnas roman från det sista kriget, »Okänd soldat», erinrar sig det glödande hat mot »herrarna» som gick genom boken. Detta herre-hat, som flitigt utnyttjades under inbördeskriget, var ett arv från 1800-talets Bondefinland. Med »herrarna» avsåg bönderna i första hand de underordnade ämbetsmännen, som skötte indrivningen av skatterna. Hornborg vänder sig i detta sammanhang mot den idealisering av den finska allmogen, som Runeberg och Topelius i kärlek och blind beundran gjorde sig skyldiga till. Det skulle snart visa sig att samhällsgrunden var underminerad och vulkanisk.

Hornborg börjar sin biografiska skildring vid den stora vändpunkten — 1899 års kejsrerliga manifest — som inskränkte den finska lantdagens lagstiftningsrätt och därmed inledde författningsskampen. Hornborg upplevde stridens utbrott från Nylands nation, »det svenska partiets hjärta och samvete», som han då tillhörde. Med stolthet erinrar han om de nyländska studenter, som satsade allt i striden. Till dem hörde Eugen Schaumann, som sköt generalguvernören Bobrikov och gav sitt liv till det hotade samhällets självförsvar. I de upprädda debatterna

mellan undfallenhetspartiets företrädare och de skilda grupperna av motståndsmän höll Hornborg fast vid tron på den formella rätten. Det var ett väl genomtänkt, om också inte alltid oportunt program, han stred för, och samma tro på den lagfästa rätten var det som efter världskrigets utbrott förmådde honom att övergå från det passiva till det aktiva motståndets väg.

Sommaren 1916 begav sig den då 36-åriga nyvalde lantdagsgesmannen till Tyskland, där han anslöt sig till den lilla finska jägartrupp, som höll på att utbildas i Lochstedter Lager i Holstein. Skildringen av jägarörelsens tillkomst utgör bokens höjdpunkt. Hornborg ger inte bara fina porträtt av de ledande männen utan också en sammanfattning av den tro som bar upp rörelsen. Den var ett verk inte av en utbredd opinion utan av en handfull ynglingar, som tog initiativet till en befriande handling. När man läser dessa kapitel, får man lätt Irland i tankarna. Också här var det några få som gick i spetsen. Och när Hornborg berättar om de desperata planerna på ett från början dödsdömt uppror i Finland i januari 1917, frågar man sig om inte jägarna här hade 1916 års påskuppror i Dublin som förebild.

Hornborg skildrar därefter sina insatser i lantdagen och under frihetskriget fram till 1920-talets första år, då han slutade som aktiv politiker för att ägna sig åt historiskt skriftställarskap. Till det bästa i denna bok hör de resonerande partierna, där Hornborg kommenterar sina upplevelser och skildringen ibland växer ut till små essayer om kriget och tapperheten, politiken och rätten. Sitt politiska och historiska livsverk har Hornborg ägnat Finland. Hans syn är svensk: han är trogen det gemensamma arvet, och hans verk tillhör därför också oss »på den andra sidan vattnet».